

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2005-10-20

UDK 321.64:327(450:437)"1918/1939"

"ČEŠKOSLOVAŠKO-ITALIJANSKA MALA VOJNA". MEDNARODNE RAZSEŽNOSTI PRVEGA TRŽAŠKEGA PROCESA IN REAKCIJE NA ČEŠKOSLOVAŠKEM

Borut KLABJAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Avtor se v članku posveča manj znani plati prvega tržaškega procesa, ki ima v zgodovini in zavesti primorskih Slovencev prav posebno mesto. Tale dogodek je bolj kot vsi ostali, ki so zaznamovali represivno politiko italijanske oblasti v obdobju med svetovnjima vojnama, presegel lokalne meje. Svetovno časopisje je podrobno sledilo dogodku. Še najbolj pogosto so o tem pisali na Češkoslovaškem. Tam so bile reakcije še najbolj ostre. Procesu so sledili tudi uradni predstavniki tujih držav in njihovo mnenje je bilo do sedaj še neznano. S pomočjo svetovnega tiska iz takratnega obdobja in gradiva iz praških arhivov ter iz arhiva nemškega zunanjšega ministrstva avtor dopolnjuje sliko o dogodku, ki je na mednarodni ravni najbolj prispeval, da se je v času med svetovnjima vojnama govorilo o stanju "jugoslovanske manjšine" v fašistični Italiji.

Ključne besede: prvi tržaški proces, Češkoslovaška, Italija, fašizem, Trst, Primorska, Slovenci v Italiji, mednarodna javnost, mednarodna politika

"PICCOLA GUERRA CECOSLOVACCO-ITALIANA". LE DIMENSIONI INTERNAZIONALI DEL PRIMO PROCESSO DI TRIESTE E LE REAZIONI IN CECOSLOVACCHIA

SINTESI

Nel suo articolo l'autore si dedica al risvolto meno conosciuto del primo processo di Trieste che occupa un posto di primo piano nella storia e nella coscienza degli sloveni del Litorale. Questo avvenimento, più di tutti gli altri fatti che segnarono la politica repressiva dell'Italia nel periodo tra le due guerre mondiali, oltrepassò i confini locali. La stampa mondiale seguì il processo con profondo interesse. Gli articoli più frequenti venivano pubblicati in Cecoslovacchia, dove le reazioni furono fra le più dure. Il processo fu seguito anche dai rappresentanti ufficiali dei paesi esteri e le loro opinioni sono rimaste finora sconosciute. Con l'ausilio della stampa internazionale del tempo e grazie al materiale raccolto negli archivi di Praga e negli archivi del Ministero degli esteri tedesco, l'autore completa il quadro storico di quell'avvenimento che a livello internazionale contribuì affinché nel periodo fra le due guerre mondiali si parlasse della situazione della "minoranza jugoslava" nell'Italia fascista.

Parole chiave: primo processo di Trieste, Cecoslovacchia, Italia, fascismo, Trieste, Litorale, sloveni in Italia, opinione pubblica internazionale, politica internazionale

UVOD

Prvi tržaški proces, usmrtilitev štirih mladeničev, dolgoletne zaporne kazni, protislovenska politika fašističnega Rima in vse, kar ji je sledilo, so danes po petinsedemdesetih letih še vedno aktualne teme. V časopisu se ciklično pojavljajo polemike o tem, da so bili ustreljeni antifašisti zgolj teroristi, banditi oziroma z druge strani mučeniki, junaki, žrtve. Razprava se ne misli neposredno ukvarjati z interpretacijami, ki jih danes različni krogi ali posamezniki dajejo predstavljenemu problemu, temveč želi biti strokovna obogatitev vedenja o dogodku, ki je zaznamoval življenje primorskih Slovencev in ki s svojo simboliko še danes povezuje in razdvaja.

Prvi tržaški proces je pojem, ki se je uveljavil zlasti v slovenski javnosti in označuje proces proti skupini upornikov, ki so se z nasilnimi dejanji uprli asimilacijski politiki fašizma, ki jo je ta začel izvajati bolj ali manj dosledno od samega nastopa dalje. Proces se je začel 1. septembra 1930 v Trstu, trajal je le pet dni in se zaključil s strelji na bazoviški gmajni, kjer so usmrtili štiri obtožence.

Zgodovina prvega tržaškega procesa do danes še ni bila dokončno raziskana. Zelo prodorna so nedvomno dela Milice Kacin Wohinz, ki je v svoji knjigi *Prvi antifašizem v Evropi* posvetila precej prostora dogajanju okrog procesa, ali pa njeni članki, ki so leta 1980, ob petdeseti obletnici ustrelitve, izšli v nadaljevanju v Sobotni prilogi časopisa Delo. Prav tako pomembna je študija Jožeta Pirjevca, ki je izšla v tržaški reviji *Qualestoria Pagine di storia dell'antifascismo sloveno. I fucilati di Basovizza del 1930* oziroma v reviji *Quaderni* z naslovom *Basovizza 1930* in v slovenščini v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja*. Temu vprašanju sta se posvetila tudi Lavo Čermelj v knjigi *Slovinci in Hrvati pod Italijo* in Milan Pahor, zlasti v članku, objavljenem v *Jadranskem koledarju* ob 50. obletnici ustrelitve *Bazovica 1930–1980*. Iz memoarskih del sta pomembni pričevanja *Bazoviški spomenik* Vekoslava Špangerja in Čermeljevi *Spomini*, čeprav se ti nanašajo na obdobje dvajsetih let. Prav tako tudi delo *Uporna mladina*, Milka Škrapa. Dragoceni so tudi spomini Draga Žerjale, ki jih je Aleksej Kalc zbral v knjigo *Spomini in razlage*, za našo specifično temo pa predvsem knjiga, ki je izšla že leta 1931 na pobudo J. Goričarja, *Bazovica. 6. IX. 1930, Odmevi tržaškega procesa v inozemskem časopisu*, ki vsebuje številne članke, ki jih je tuje časopisje posvetilo tržaškemu procesu.

Navedene raziskave temeljito prikazujejo upor Slovencev in Hrvatov proti fašistični politiki; opisane so

številne akcije, sabotaže, atentati in nato aretacije, ki so jim sledile. Tudi sodna obravnava pred Posebnim sodiščem za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello stato) je podrobno obdelana.¹ Zato razprava teh vprašanj ne bo znova odpirala; omenjena in uporabljena bodo, če bodo koristna za razumevanje ožje teme raziskave.

Ostaja vsekakor še vrsta odprtih vprašanj: zanimivo bi bilo npr. preveriti, kako je slovensko prebivalstvo pokrajine reagiralo na proces in obsodbo. Obenem bi bila koristna tudi primerjava z italijanskim delom v Trstu in na Primorskem živečih ljudi. Ali pa, koliko so strelji na bazoviški gmajni prizadeli politično elito v Ljubljani in Beogradu. Nerazrešenih vprašanj je še precej. Raziskava bo poskušala zapolniti eno izmed vrzeli; posvetila se bo mednarodnim razsežnostim procesa s posebnim poudarkom na reakcije, ki jih je ta sprožil na Češkoslovaškem. Poleg Goričarjeve publikacije tudi Španger posveča v svojem *Bazoviškem spomeniku* pred zaključkom nekaj strani vprašanju *Kako je svet sodil*, to pa je tudi vse. Tam navaja več evropskih časopisov, ki so se ukvarjali s procesom, kar predstavlja nedvomno zanimiv pregled. Vendar je treba – glede na pomen, ki ga je imel proces za Slovence, ki so v obdobju med svetovnima vojnama živeli v Italiji, in na odmev, ki ga je imel v evropski javnosti – Špangerjeve navedbe dopolniti in podrobneje analizirati.

Vprašanje, kako je svetovno in češkoslovaško časopisje obravnavalo dogodke, pa je samo prvi del raziskave. Drugi del sloni na analizi arhivskega gradiva. Na podlagi tega bo raziskava poskušala prikazati, kako je mednarodna diplomacija gledala na sodno obravnavo in na izvršitev obtožbe 6. septembra 1930. Kako so tuji diplomati gledali na dogajanje v Trstu do sedaj ni bilo popolnoma jasno. Pregledano gradivo je iz arhiva zunanjega ministrstva Češke republike, iz češkega narodnega arhiva in iz osebne arhive bivšega češkoslovaškega predsednika Tomáša Garrigue Masaryka, ki ga hrani istoimenski inštitut v Pragi. Da bi bila slika popolnejša, je raziskava dopolnjena še z dokumenti iz arhiva nemškega zunanjega ministrstva in iz zbirke dokumentov italijanske diplomacije *Documenti diplomatici italiani*.

ČEŠKOSLOVAŠKE POVEZAVE S TRSTOM

Trst je bil v prejšnjih desetletjih zelo pomemben za ozemlja, ki so se po prvi svetovni vojni združila v Češkoslovaško republiko, tako z gospodarskega kot s političnega gledišča. Že v času habsburške vladavine se je prodirajoči češki kapital posluževal tržaškega pristanišča za poslovanje s svetovnimi tržišči. Znotraj državne uprave ali v zasebnih podjetjih so v Trstu službovali

1 V knjigi Aula IV (1976) so obdelani vsi procesi, ki jih je obravnavalo Posebno sodišče.

češki posamezniki. V mestu so imeli svoje organizacije, kot npr. *Česko besedo*, in Trst je predstavljal za Čehe (v manjši meri za Slovake) okno v svet. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku novih držav se je splošni okvir nedvomno spremenil, vendar se je sodelovanje med Trstom in srednjeevropskimi sosedi nadaljevalo.² Med temi je novonastala Češkoslovaška republika zavzemala vidno mesto.

Jeseni 1918, ko je država dvoglavega orla naglo razpadala in je bilo stanje precej nejasno, so za red v Trstu skrbeli češki in slovaški vojaki, ki so bili takrat do pred kratkim v avstro-ogrski vojski. Na uniformah habsburške vojske so imeli pripete belo-rdeče trakove ali kokarde. To je bil njihov razpoznavni znak. Do prihoda guvernerja Petittija di Roreto in italijanskih vojaških enot, 3. novembra 1918, so imeli nalogo preprečevati rope in vandalska početja. Ko je guverner prevzel oblast v mestu, je najbolj zaslužne posameznike tudi posebno odlikoval (Romano, 1968, 24, 25). V naslednjih letih so se prek Trsta vračale v domovino t. i. legije, enote čeških in slovaških prostovoljcev, ki so se med vojno, pod vodstvom M. R. Štefánika, vojskovala na strani zahodnih zaveznikov. Prav zaradi ustanovitve češkoslovaških prostovoljnih enot na strani antante, ki so se nato v Sibiriji spopadle tudi z boljševiško rdečo armado, so lahko češkoslovaški predstavniki na mirovni konferenci v Parizu sedeli za mizo zmagovalcev.³

Gospodarske izmenjave med Italijo in Češkoslovaško prek Trsta oziroma uporaba tržaške luke s strani češko-slovaških oblasti so v prvem povojnem obdobju kazale na rastoče sodelovanje med državama.⁴ Podonavje je bilo eno izmed območij, na katero si je želel Rim razširiti svoj vpliv. Zato je imela Češkoslovaška v geopolitični ureditvi "nove Evrope" pomemben položaj: na eni strani je bila vezana na Italijo, ki je med antantnimi silami prva privolila k ustanovitvi češkoslovaških legij in

jih vojaško podprla (Leoncini, 1978). To je bilo spomladi leta 1918 pomembna strateška poteza (Valiani, 1966, 400). Skupna borba proti Habsburžanom je bila v naslednjih letih pomemben faktor sodelovanja ali na politični ali na vojaški ravni.⁵ Čeprav je povojna retorika o pohabljeni zmagi, "vittoria mutilata", nekoliko oddaljila Italijo od njenih vojnih zaveznikov, je ta izšla z mirovne konference kot zmagovalka, ki je hotela odigrati vidno vlogo v ožjem krogu evropskih velesil. Zaradi tega je hotela Češkoslovaška biti z Italijo v čim boljših odnosih. Na drugi strani so bili češkoslovaški politiki odvisni od sodelovanja z južnimi Slovani, ki pa so za Italijo predstavljali enega izmed največjih nasprotnikov.⁶ Italijanski zunanji minister Sonnino je že med vojno nasprotoval ustanovitvi skupne države južnih Slovanov. Trenja med Kraljevino SHS in Italijo so se nadaljevala tudi po vojni in niti Rapalska pogodba leta 1920 ni dokončno normalizirala medsebojnih odnosov. Obenem je Masarykova republika skupaj s Kraljevino SHS in z Romunijo tvorila pomembno politično zvezo, znano pod imenom *Mala antanta*, in v medvojnem obdobju predstavljala temelj ureditve, ki je izhajala iz versajske mirovne pogodbe. Čeprav je včasih prihajalo do nesporazumov, so države med seboj sodelovale na političnem, kulturnem in gospodarskem področju.⁷ Na mednarodni ravni so se naslanjale na Francijo in ji obenem zagotavljale strateško premoč v srednji in južnovzhodni Evropi.⁸ Italijani pa so od samega začetka videli to zvezo kot sredstvo francoskega nadzora v podonavsko-balkanskem prostoru, ki so ga v Rimu imeli za svoje interesno območje, zato je bil eden izmed ciljev aktivnejše, agresivnejše zunanje politike.

Tako je Češkoslovaška z zunanjim ministrom Edvardom Benešem na čelu večstransko razvijala svojo politiko in nemalokrat poskušala posredovati med Italijo in Jugoslavijo. Zaradi svoje preteklosti in nepretrganih sti-

2 O propadu habsburške monarhije glej npr. Valiani, 1966; Fejtó, 1990 in Zeman, 1961.

3 O pariški mirovni konferenci glej med drugim Macmillan, 2003. Za vlogo, ki jo je imela Češkoslovaška v Parizu, glej Dejmek, Kolář, 2001 in Klimek, 1989. O liku Milana Rastislava Štefánika glej med drugimi Kováč, 1996, Ferenčuhová, 1999 in Kautský, 2004.

4 V primerjavi z ostalimi državnimi enotami, ki so se prelevile iz ruševin Habsburške monarhije, je bila Češkoslovaška nedvomno in zavidljivem položaju. Začasna kriza je neizogibno udarila tudi po državi predsednika Masaryka, posledice pa so bile veliko milejše in kratkotrajnejše kot pri katerikoli drugi srednjeevropski sosedi. Čeprav se statistični podatki včasih nekoliko razhajajo, je Češkoslovaški pripadlo približno 70 % vse industrijske moči bivše monarhije. S takim potencialom je bila na ravni industrijsko najbolj razvitih zahodnoevropskih držav (Berend, Ranki, 1978, 219). O gospodarskem stanju srednjeevropskega območja glej tudi Ranki, 1983 in Teichova, 1997. Za specifični češkoslovaški primer so med drugimi zanimive še Teichova, 1994; Lacina, 1990; Lacina, Patek, 1995; Kubu, Patek, 2000 in Valenta, Voráček, Harna, 1999. Za primerjavo med češkim in slovaškim delom države glej npr. Lipták, 2000 in Rychlík, 1997.

5 Po vojni sta Italija in Češkoslovaška prirejali proslave v spomin na padle vojake. Prireditve so imele vlogo povezovati strani, zlasti vojski, ampak nesrečni poseg italijanskih enot na Slovaškem leta 1919, je od samega začetka preprečil konkretnije kasnejše sodelovanje in pustil Franciji prosto pot. Glej npr. Hronský, 2002.

6 Za sodelovanje v letih prve svetovne vojne med Čehi in Slovaki na eni strani ter slovenskimi, hrvaškimi in srbskimi političnimi voditelji na drugi strani glej Paulová, 1968. O odnosu Italije do novoustanovljenih držav srednje in vzhodne Evrope v prvih povojnih letih glej Caccamo, 2000. Podatki so zanimivi, ampak avtorjevo mnenje se opira le na omejeno gradivo, zato so njegovi zaključki včasih pre nagljeni.

7 O vprašanih, ki se nanašajo na *Malo antanto*, glej npr. Vanku, 1969; Ádám, 1993; Sládek, 2000; Dejmek, Kolář, 2004; Iordache, 1977 in Jančík, 1999.

8 Glej npr. Hovi, 1975; 1984; Komjathy, 1976; Wandycz, 1962; 1988.

kov ter zaradi svoje lege je Trst imel v tem kontekstu pomembno vlogo. Zato je Češkoslovaška v mestu postavila svoj generalni konzulat. Tako je lahko podrobno sledila vsem premikom, ki so se dogajali v mestu in na vsem območju Primorske. Povezanost s Trstom in pomembna vloga znotraj mednarodnih političnih povezav ter večdesetletno sodelovanje s Slovenci na najrazličnejših področjih so najpomembnejši razlogi, zaradi katerih je bil odmev prvega tržaškega procesa med Čehi in Slovaki tako močan. Zato bo razprava posvetila posebno pozornost prav temu vprašanju.

POLOŽAJ SLOVENCEV IN HRVATOV V ITALIJI, ATENTATI IN PROCES

Na ozemlju t. i. Julijske krajine je takrat delovalo več organizacij, TIGR, Orjuna, Borba itd., a čeprav so se med seboj razlikovale, so imele kot skupni cilj upreti se fašistični nadvladi in po svojih močeh eventualno prispevati k priključitvi območja k Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁹ Najbolj odločna je bila mlajša generacija, ki se ni strinjala s pasivno držo dotedanjih predstavnikov slovenske skupnosti. Združili so se v tajne skupine in organizirali več protirežimskih akcij; izvedli so več požigov šol, ki jih je italijanska država prek organizacije *Lega nazionale* postavljala v slovenskih in hrvaških krajih, in napadali so ljudi oziroma strukture, ki so bili povezani s fašističnim režimom. Organizirali so atentate in širili antifašistični tisk, ki je prihajal iz tujine. Predvsem tistega, ki so ga italijanski antifašisti v preganstvu v Parizu pošiljali v domovino.

8. aprila 1928 so izvedli demonstrativno akcijo na Proseku, v vasi nedaleč od Trsta, s požigom italijanske šole, ki je bila postavljena namesto slovenske. "Zgled za požige so dali prvi fašisti v začetku dvajsetih let, ko so zažigali sedeže slovanskih in delavskih organizacij, knjižnice, telovadnice, tiskarne in podobno, začeni z Narodnim domom junija 1920. Sama po sebi se je ponujala metoda dobesednega "zoba za zob" (Kacin Wohinz, 1990, 244). Mesec kasneje sta sledila še požiga šole na Katinari in otroškega vrtca v Tolminu. V naslednjih mesecih so se akcije nadaljevale in širile po vsem primorskem prostoru. Streljali so tudi na fašistične miličnike in na tiste, ki so z njimi sodelovali. Sledile so aretacije, ki so prizadele kompromitirane voditelje mladinskih organizacij, prisilno razpuščenih v prejšnjih letih. Nekaterim je pravočasno uspelo zbežati čez mejo. Več ljudi pa je bilo konfiniranih.

10. februarja 1930 so nekateri člani tajne organizacije Borba organizirali bombni atentat na uredništvo tržaškega fašističnega dnevnika *Il Popolo di Trieste*. Ena

oseba je bila ubita, tri pa lažje ranjene. Preiskava se je zavlekla in preiskovalci so preverjali vse mogoče povezave. Medtem so se atentati in požigi nadaljevali, storilce pa so sredi aprila prijeli. V naslednjih mesecih je tajna fašistična policija OVRA aretirala večjo skupino antifašistov in članov ilegalnih organizacij ter jih postavila pred sodišče.

Uvodna obrazložitev obtožnice je govorila o ilegalnem širjenju slovanskega tiska, o požigih italijanskih šol, terorističnih dejanjih proti posameznikom in proti vojaškim ter javnim zgradbam, o vohunskih in številnih drugih zločinskih dejanjih, skupno 99-ih.

Proces je imel za italijanski režim precejšen pomen zlasti zaradi dokazovanja moči svojim sovražnikom; v prvi vrsti sosednji Jugoslaviji in skupinam antifašističnih preganjancev, ki so iz tujine dvigali glas proti Mussolinijevi vladavini. Zato so ga priredili v Trstu, nedaleč od meje s sosednjo kraljevino in v samem središču pokrajine, kjer se je z raznimi atentati slovenska in hrvaška ilegala upirala dučeju. Režim si je propagandistično precej upetal od procesa. Časopisi so obveščali javnost pred procesom in podrobno poročali v dneh, ko se je proces odvijal. V sodno palačo so oblasti povabile vse konzule tujih predstavništev, ki so imeli svoj sedež v mestu z namenom, da bi tudi navzven končno dokazale, da nihče ne more in ne sme ogroziti fašizma. Takrat je bilo v mestu več tujih predstavništev in nekatera izmed njih so se sodne obravnave tudi udeležila. V arhivu češkega zunanjega ministrstva so zbrana poročila takratnega predstavnika češkoslovaške države v Trstu. Generalni konzul Vojtěch Krbec se procesa ni osebno udeležil. Zaradi zdravstvenih težav se je začasno umaknil v domovino. Ko se je vrnil v Trst, pa je glede na velik odmev, ki ga je dogodek imel na mednarodni ravni, in val polemik, ki se je z njim v zvezi razvnel zlasti na Češkem in Slovaškem, začel poizvedovati o poteku dogodkov. Italijanski časopisi so bili namreč enostransko na strani fašističnih oblasti in slepo sledili novicam, ki jih je delila režimska tiskovna agencija Stefani.¹⁰ Zato da bi si ustvaril jasnejšo in objektivnejšo sliko o poteku procesa, je za mnenje povprašal tudi tuje kolege, ki so bili v tistih dneh prisotni v tržaški sodni palači.

Evropski in svetovni tisk se je že v obdobju dvajsetih let ukvarjal z zatiranjem manjšin na italijanskem ozemlju, še zlasti po prevzemu oblasti fašistične stranke.¹¹ Takrat so časopisi več pozornosti namenjali nemški skupnosti na južnem Tirolskem, ki je bila v tistem obdobju žgoča tema v medsebojnih odnosih med Italijo na eni strani in Avstrijo ter Nemčijo na drugi strani. Postopoma pa so določeno pozornost začeli namenjati tudi "jugoslovanski manjšini", kot so imenovali sloven-

9 O imenu Julijska krajina glej Marušič, 1996.

10 O vlogi in pomenu agencije Stefani glej Canosa, 2002.

11 O stanju narodnih manjšin v Italiji glej Gatterer, 1994.

sko in hrvaško skupnost, ki je živela v okviru takratne Kraljevine Italije. Zlasti časopisje, ki je kritično gledalo na Mussolinijevo Italijo, je objavljalo novice o stanju na italijanski vzhodni meji. Jugoslovanski tisk predstavlja poglavje zase, ampak cela vrsta francoskih, angleških, nemških, čeških, slovaških, poljskih in drugih časnikarjev se je posvetila temu vprašanju. Češki časopis *Pravo Lidu* je že leta 1926 izpod peresa inž. Z. S. pisal o upanju, da je preganjanje "bratov Slovencev" le zgodovina in da bodo slovenske zahteve uresničene v smislu pravičnosti (PL, 1). Časopis *Česke slovo* pa se je teden kasneje zgražal nad zaprtjem slovanskih šol (ČS, 1), pisanje o "zatiranju Jugoslovanov" pa se je nadaljevalo tudi v naslednjih številkah. O tem so pisali tudi številni drugi evropski časopisi. Prav zaradi velikega števila takih prispevkov se raziskava omejuje le na tiste, ki so izšli tistega leta, ko se je vršil proces.

Med temi so najbolj zanimivi prispevki Georgesa Leonarda v časopisu *L'Ère Nouvelle*, ki so redno obveščali francosko javnost in bi pravzaprav zahtevali posebno, le temu namenjeno obravnavo. 2. aprila 1930 je v članku z naslovom *Le régime de la presse pour les minorités nationales en Italie fasciste* Leonard opisoval "nevzdržno stanje" slovenskega in hrvaškega tiska pod udarom italijanskih oblasti (EN, 1). Deset dni kasneje je javnost opozarjal o preganjanju slovanskega prebivalstva in pod naslovom *Mesures de police et méthodes judiciaires employées contre les populations slaves* našteval internacije, konfinacije in druge ukrepe, ki so prizadeli na desetine oseb. Omenja tudi puljski proces proti Vladimirju Gortanu in ostalim, ki se je zgodil leto prej, od 14. do 16. oktobra 1929. O tem piše, da je bila obsodba izvršena že naslednji dan in v največji tajnosti, da "bi civilizirani svet ne imel časa protestirati proti tako barbarkemu početju" (EN, 2). Samo dva dni kasneje je izšel Leonardov članek z zgornjim naslovom *La suppression générale de l'élément slave en Italie*, v katerem se avtor med drugim ukvarja s poitalijančevanjem slovanskih priimkov (EN, 3) in to nadaljuje tudi v naslednjih spisih kot npr. *La chasse aux noms dans le Trentin* (EN, 4) in *L'italianisation des minorités yougoslaves?*, ki ima podnaslov *800.000 noms seront à changer* (EN, 5). Ko so konec avgusta 1930 oblasti pripeljale v Trst obtožence, da bi jim sodili, je češki časopis *Národní Listy* zapisal: "Na slovansko Golgoto bodo dogradili nove križe slovenskih mučenikov. Številnim obtožencem grozi smrtna obsodba" (NL, 1); in od takrat so se začeli vedno bolj zanimati za potek tržaškega procesa.

Število člankov, ki je obravnavalo stanje Slovencev in Hrvatov v Italiji je znatno naraslo v avgustovskih in zlasti prvih septembrskih dneh, ko se je Posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello

Stato) preselilo v Trst in se je začela sodna obravnavo. Obtoženih je bilo skupno 87 oseb, kar nekaj pa jih je že zbežalo čez mejo, tako da jih je ostalo 48; iz rimskih zaporov je bilo v Trst pripeljanih le 18. Ostale zapornike, ki so sedeli za zapahi je sojenje čakalo šele naslednje leto.

Francoski *Ouvre* je 1. septembra, na dan začetka procesa, na koncu članka *Le tribunal spécial fasciste prépare des condamnations à mort* objavil telegram, v katerem so univerzitetni študentje iz Ljubljane "v imenu človeštva in pravice" klicali na pomoč proti "fašističnemu terorju" (*Ouvre*, 1). Isti list je par dni kasneje spet objavil apel jugoslovanskih izseljencev "vsem civiliziranim narodom," naj zahtevajo "pravično ravnanje s hrvaškimi in slovenskimi manjšinami za ohranjanje svetovnega miru" (*Ouvre*, 2).

Evropska javnost je namenila precej pozornosti procesu, saj je v njem videla nevarnost za destabilizacijo strateško zelo pomembnega južnoevropskega območja. Napetosti med državama na apeninskem in balkanskem polotoku je zaskrbljeno sledila vsa celina. Marsikdo je v Mussolinijevem ravnanju videl pretvezo za začetek vojne med Italijo in Jugoslavijo, ki je bila v tistih letih vse prej kot nemogoča. Francoski in češkoslovaški časopisi so bili med najbolj glasnimi pri obravnavi procesa, kajti zunanja politika Kraljevine Jugoslavije je temeljila na povezavah znotraj Male antante in v sozvočju s Parizom. Zato sta češkoslovaški in francoski tisk, ki sta v tistih letih že itak večkrat kritizirala Mussolinija in njegovo doktrino, bila v prvi vrsti pri obrambi jugoslovanske manjšine in proti fašističnim posegom.

V dneh procesa so v mestu veljali najstrožji varnostni ukrepi. Češki dnevnik *Reforma* je v članku z naslovom *Podrobnosti o procesu proti Jugoslovanom v Trstu* pisal, da se je v ponedeljek 1. septembra v Trstu začel proces proti 18 Jugoslovanom, italijanskim državljanom, in da so italijanske oblasti dovolile vstop v sodno palačo le trem tujim novinarjem, Nemcu, Angležu in Američanu, ter da o procesu poročajo predvsem fašistični italijanski novinarji. Časopis je v svojem opisu podčrtal, da Trst spominja na mesto v obsedenem stanju. V celem mestu je bilo na stotine fašističnih miličnikov v uniformah, karabinerjev, policajev in detektivov. Iz Rima so prišli posebni oddelki policije, medtem ko je bilo po besedah *Reforme* iz varnostnih razlogov v mestu aretiranih približno 500 oseb.¹² Da bi preprečili morebitne izgrede, je tržaška kvestura odredila stalno stražo pred nekaterimi konzularnimi predstavništvi, v prvi vrsti pred jugoslovanskim in francoskim, a tudi pred češkoslovaškim in pred drugimi stavbami, ki bi lahko bile tarče napadov. Bali so se morebitnih protijugoslovanskih manifestacij, ki bi se lahko sprevrgele v odkrito nasilje, še večja za-

12 "Vsi Slovani in ves protifašistični živeli so pod strogim nadzorom" (*Reforma*, 1).

skrbljenost pa je veljala za morebitne akcije slovenskih antifašistov.

Obsojenci so bili kaznovani na večletne zaporne kazni; štirje uporniki, ki so sodelovali pri bombnem atentatu na tržaško fašistično glasilo *Il Popolo di Trieste*, Alojz Valenčič, Franc Marušič, Zvonimir Miloš in Ferdinand Bidovec, pa so bili obsojeni na smrt z ustrelitvijo v hrbet. Obsodba je bila izvršena že naslednji dan na gmajni zraven Bazovice, najbrž zato, ker je bil 6. september rojstni dan jugoslovanskega prestolonaslednika. "Sodba naj bi bila torej protijugoslovanska manifestacija, tako kot so bili atentati demonstrativno opravljeni ob fašističnih praznikih. Toda režiserji procesa niso tempirali na jugoslovanski praznik izreka obsodbe, pač pa njeno izvršitev, da bi bil izziv učinkovitejši. Iz celotnega postopka se je posebej kazala težnja obtožiti Jugoslavijo in italijanski antifazišem v emigraciji" (Kacin Wohinz, 1990, 300). Režiser procesa pa je bil sam Mussolini (Kacin Wohinz, 1990, 301).

Italijanski, predvsem tržaški tisk je vsak dan posvečal veliko prostora sodni obravnavi, pa tudi tuji tisk je redno prinašal novice iz Trsta. Angleški *Daily Telegraph* je npr. vsak dan objavil članek o poteku sodne razprave. Novice je večinoma povzemal po tiskovni agenciji Reuter. Tudi dnevnik iz Chicaga *Daily Herald* je 5. septembra izšel z naslovom *Mass arrests of Slavs in Italy*. Dopisnik iz Ženeve je pisal, da mu je uspelo stopiti v stik s slovenskim študentom, ki je iz Trsta pribežal v Švico, da bi pri Društvu narodov apeliral proti "fašističnemu terorju". V naslednjih vrsticah so sledile novice o procesu, neizbežnih smrtnih obsodbah in mučenju obtožencev (DH, 1). Podobno je pisal tudi *Manchester Guardian*, ki pa je še bolj izpostavljal učinke na mednarodno politiko. Podnaslov se je glasil *Adriatic peace in balance* in v besedilu je navedeno, da je italijanska vojska premaknila 70 tisoč vojakov na mejo z Jugoslavijo (MG, 1). Tudi praški časopis *Lidové Listy* je 5. septembra 1930 objavil *Apel jugoslovanskih emigrantov iz Italije kulturnim narodom*, ki se je zaključeval z vzklikom "Ohranite svetovni mir!"¹³ (LL, 1). Med številnimi glasovi, ki so se dvignili iz Francije, se je oglasil tudi italijanski socialistični voditelj Filippo Turati, ki je od leta 1926 živel v izgnanstvu v Parizu in je za časopis *Le Populaire* pisal o tržaškem procesu (LP, 1). Odločno je obsodil Mussolinijevo vladavino in ravnanje z manjšinami znotraj italijanskih meja. V svojem prispevku je Turati navedel, da se vse to dogaja sredi dvajsetega stoletja, v "domovini prava", kot je sarkastično imenoval Italijo, in pred "ravnodušnimi očmi Društva narodov". Tudi nekateri drugi časniki so izpostavljali vlogo Društva narodov in njegovo nezavzetost ter neodločnost pri tem in drugih primerih, kar je v naslednjih letih bilo usodno za svetovni mir.

MEDNARODNA IN ČEŠKOSLOVAŠKA JAVNOST O PROCESU

Še bolj kot proces je v mednarodni javnosti odmevala razsodba in posledična usmrnitev obtožencev. Evropski in svetovni tisk zlasti severnoameriški je v naslednjih dneh o dogodku večkrat poročal in polemike, ki so sledile, so še več tednov polnile strani časopisov. Poljski *Czas* je takoj naslednji dan komentiral, da je "tržaški proces žalosten rezultat narodnih vojn" (*Czas*, 1). Prav tako je 7. septembra, dan po izvršitvi smrtnih obsodbe, urednik socialističnega časnika *Le Populaire* Oreste Rosenberg prispevek *Le nouveau crime de Mussolini* zaključil s komentarjem – apelom – "c'est une politique d'isolement moral du fascisme qui s'impose" (LP, 2). Angleški liberalni *The News Chronicle* je pod naslovom *Swift Execution. Dramatic climax of terrorist trial* zapisal, da so strelji na bazoviški gmajni "zaključili še eno obdobje v zgodovini obmejnega konflikta" (NC, 1). Britanski *Morning Post* je poudarjal takojšnjo izvršitev obsodbe, *Manchester Guardian* pa je v članku *The Trieste Verdict* opozarjal, da obstajajo za naglico, s katero je bila izvršena smrtna kazen, drugi razlogi kot samo "sodna ekspeditivnost" italijanske pravice, kot so poudarjali nekateri italijanski listi (MG, 2). Angleški časopis je nadaljeval z naštevanjem prošelj in protestov, ki so prihajali v Ženevo v upanju, da v zadnjem trenutku pod mednarodnim pritiskom ne bi izvedli smrtnih obsodb. Primerjal je tržaške antifašiste z Oberdankom, herojsko figuro italijanskega *Risorgimenta*, in zapisal, da njihov odnos do Italije ni bil prav nič drugačen od italijanskega odnosa do "stare Avstrije". V naslednjih številkah je *Manchester Guardian* redno sledil in poročal o dogodkih v zvezi s tržaškim procesom. Pisal je, da so jugoslovanski listi objavili samo obsežna poročila in se vzdržali komentarjev (MG, 3). *The Daily Telegraph* pa je 10. septembra poročal o manifestacijah in protestih, ki so se zvrstili v večjih mestih Jugoslavije, zlasti v Beogradu in Zagrebu. Izpostavljal je nered in izbruhe nasilja s strani protestnikov, ki so kričali protiitalijanska gesla. Opozarjal je, da je stanje še vedno napeto in da so edino strogi policijski varnostni ukrepi preprečili resnejše incidente (DT, 1). Tudi na Slovenskem so se odvijale manifestacije, predvsem v Kranju, Mariboru in Ljubljani, ampak oblasti so shode prepovedale in takoj posegle, da ne bi prišlo do neljubih meddržavnih sporov z Italijo.

Na Češkoslovaškem, kot piše *Venkov*, osrednje glasilo češkoslovaške agrarne stranke, ki je bila po volitvah leta 1929 najmočnejša stranka v državi, je javno mnenje v celoti obsodilo "fašistični uboj Slovencev" (*Venkov*,

13 Članek je v celoti preveden v slovenščino v publikaciji Goričar, 1931, 16.

1).¹⁴ Številni češki in slovaški listi so radikalno obsodili ravnanje sodišča in italijanske države. Časopis *Lidové Noviny* je polemiziral z rimsko *Tribuno*, ki je proces označila za "boj civilizacije proti barbarstvu", in ji očitala, "da se je s strašno tržaško usmrtitvijo fašistična civilizacija predstavila vzgojenemu svetu tako, da ji slovansko barbarstvo res ne more zavidati". *Nový Večerník* je, kot številni češkoslovaški listi, napadal rasistično usmeritev italijanskega tiska in se zgražal nad njegovim pisanjem, kot npr. da so "Turki sploh edini pošteni narod vzhodno od Sredozemskega morja" (NV, 1). Pod naslovom *Presenetljivo pisanje italijanskega fašističnega tiska proti Slovencem in Slovanom* našteva druge odlomke, ki so jih objavili v prejšnjih dneh *Il Popolo d'Italia* in ostala fašistična glasila. *Československá Republika* je postavila v ospredje dejstvo, da je v tistih dneh v Ženevi zasedal Kongres evropskih narodnosti, pri čemer je imel vodilno vlogo slovenski poslanec iz Italije dr. Vilfan, in se spraševala, kakšne bodo reakcije na usmrtitve v Trstu.¹⁵ Glasilo Kramářjevih narodnih demokratov *Národní Listy*, stranke, ki v preteklosti ni popolnoma ovrгла nekaterih potez italijanskega fašizma, je tokrat odločno obsodilo ravnanje Italije in obenem tudi Društva narodov ter manjšinski kongres zaradi brezbriznosti, s katero so sledili dogodkom v Trstu. Socialdemokratski *Právo Lidu* je poudaril, da je bilo za usmrtitev provokativno izbrano mesto ob meji, na drugi strani katere živijo "bratje usmrčenih". Po dolgem opisu posameznih kazni in kritik na račun Mussolinijeve politike je časnikar prispevek zaključil z ugotovitvijo, da "se bo kri nedolžnih maščevala Mussolinijevi nadvladi, tako kot vsaka velika krivica". *Lidové Listy*, časopis češke ljudske stranke, je nekoliko bolj umirjeno ocenjeval tržaške dogodke, a je fašistični oblasti vseeno očital pretirano strogost. *Reforma* je ugotavljala predvsem to, da bo ves svet obsodil usmrtitev štirih upornikov, kar je predstavljalo precej krut zaključek sodnega postopka, in zaključila, da so na tak način "Jugoslovani dobili svoje mučenike". *České Slovo* in *Národní Osvobození* razzsodbe nista komentirala, vsekakor pa sta pisala o simpatijah, ki so jih v tistem trenutku uživali "jugoslovanski bratje" na Češko-

slovaškem. Časopis *Lid* je opisoval zatiralno Mussolinijevo politiko, s katero je "zdesetkal jugoslovansko manjšino", in poudarjal, da so slovenski in hrvaški voditelji konfinirani na italijanskih otokih Lipari, Ponza in Favignana.

Slovaški tisk je še bolj vneto napadel razzsodbo sodišča: *Slovenská Politika* jo je označila za "strašno" in odkrito pisala, da so ves proces "zrežirali v Trstu kot ogabno in senzacionalno komedijo".¹⁶ Kot drugi časopisi iz Češkoslovaške je kritizirala italijanske kolege zaradi uporabe prisposodbe o italijanski obrambi vzvišene rimske kulture proti slovanskemu barbarstvu ter članek zaključila s tem, da je italijanski strani, kot zgled civilizacije, ponudila Neronov primer. Italijanski tisk je namreč večkrat označeval Slovence in Slovane v splošnem za "krvoločne barbore", ki naj bi s svojim "bal-kanskim početjem" ogrožali "mogočno italijansko kulturo, slonečo na slavni, večtisočletni rimski civilizaciji". Prav verjetno tudi zaradi protislovanskih parol so se na Češkoslovaškem čutili poklicani, da primerno odgovorijo surovemu pisanju. Pisanje nekaterih italijanskih časopisov o slovanskem barbarstvu je na drugi strani naletelo na ogorčen odziv.¹⁷ Tako v Jugoslaviji kot na Češkoslovaškem je sklicevanje na slovansko vzajemnost večkrat vzbujalo v širših množicah občutke solidarnosti. Tudi med takimi, ki se niso želeli zameriti Mussolinijevi Italiji, kot npr. *Telegraf*, ki je izražal misli uradne češkoslovaške diplomacije, a poudarjal, da "v vsem češkoslovaškem narodu ni človeka, ki bi odobral drakonično kazen, izrečeno v Trstu".¹⁸ Kramářjevi *Národní Listy* so postavljali v ospredje romantični ideal slovanskega bratstva in v uvodnem članku pod naslovom *Vsi Slovani so danes v duhu pri Slovencih v Trstu* med drugim zapisali, da je vest iz Trsta o "nezaslišani fašistični obsodbi" in njeni hitri izvršitvi vzbudila v "vsem slovanskem, kakor sploh v vsem kulturnem svetu", ogorčene reakcije. Zgražali so se nad pisanjem italijanskih listov in očitali "narodu in državi, ki se ponašata, da sta rimskega porekla", da sta izvršila "strašansko dejanje proti Slovanom" (SN, 1). Izražali so svojo popolno podporo Slovencem in sočustvovali z ustreljenimi.¹⁹ Kramář

14 Za češkoslovaško politično realnost v obdobju med svetovnima vojnama glej npr. Olivová, 2000; Karník, 2001–2003; Valenta, Voráček, Harna, 1999. V slovenščini glej Husa (1967), ki pa je v številnih ocenah že precej zastarela, in Mannová (2005), ki je omejena na slovaško zgodovino.

15 O Vilfanu glej Bajc, 2005. O njegovi vlogi znotraj Kongresa evropskih narodnosti glej Pelikan, 2005.

16 Tako ocenjuje slovaški dnevnik odločitev sodišča: "Obsodba, zaradi katere so bili ubiti štirje nesrečni Slovenci, obtoženi, da kujejo proti varnosti Italije, mora stresti vsakega človeka v katerem živi čut, čast in vest" (SP, 1).

17 "Morda molči svet, ker gre za prelito slovansko kri? Ali bo molčala tudi Praga, srce slovanstva? Ali češka pest ne bo zagrozila tržaškemu morilcem?" (Ponedeljek, 1).

18 "Nam ne more nihče očitati, da smo imeli kake predsodke o fašizmu, če tudi se nismo vselej strinjali s fašističnimi metodami. Danes pa v vsem češkoslovaškem narodu ni človeka, ki bi odobral drakonično kazen, izrečeno v Trstu, niti ona organizacija, ki nosi naziv fašizma. Nimamo pravice, da bi se vmešavali v zadeve te organizacije, mislimo pa, da bo njenemu pokretu samo v dobro, če se bo v znak protesta odrekla fašističnega naziva. Nešetokrat smo nastopili proti blatenju reprezentantov sedanjega fašističnega režima, z ozirom na dobre odnošaje do Italije. Toda v tem primeru molčati bi bil zločin! Iz nas govori v prvi vrsti človek in Slovan" (Ponedeljek, 1).

19 "Z ošabno žaljivostjo pišejo ti listi o celokupnem slovanstvu. Zaradi tega smo s polnim srcem pri nesrečnih, ki so prelili kri kot žrtve za svoj slovanski narod" (SN, 1).

sam, voditelj narodnih demokratov, je v govoru obsodil "nečuveno barbarstvo italijanskega fašizma" in svaril pred boljše vizacijo Italije. Tudi *Národní Politika* je primerjala fašistični režim s sovjetskim zaradi krutega zaključka tržaškega procesa. Dotikala pa se je tudi posledic, ki jih je rabsodba povzročila češko-italijanskim stikom; obsodba je zarezala "globoko brazdo med italijanskim režimom in češkim narodom". Spominjala je na medsebojne prijateljske stike, ko so bili "italijanski patrioti pri nas enako v časteh kakor narodni junaki". *Národní Listy* so spominjali na skupni boj Slovanov in Italijanov proti habsburški monarhiji, na sodelovanje češkoslovaških legij z italijansko vojsko, in opozarjali, da so "v Trstu kopali grob ne le štirim slovenskim mučnikom, temveč tudi na možnost prijateljskega sožitja Slovanov z Italijo" (SN, 2).

Italijanski dnevniki so na napade kmalu odgovorili; zavračali so obtožbe, podpirali lastna stališča in obtoževali češkoslovaške kolege, socialistične in demokratične stranke, mednarodno framazonstvo, Beneša in njegovo politiko ter v splošnem kritizirali Češkoslovaško republiko. *Národní Listy* so kmalu odgovorili in svetovali italijanski diplomaciji, naj prepreči pisanje svojih listov, kajti "pisci protislovanskih hujskaških člankov" bi si po mnenju časopisa zaslužili "malo več nego samo nekaj naših ostrih kritik" (SN, 3).

Tudi slovenski in jugoslovanski tisk je prinašal novice o tržaškem procesu, čeprav le posredno. Iz Beograda je namreč na ljubljansko višje državno tožilstvo prišla brzozavka z ukazom, da se prepoveduje vsakršno komentiranje tržaškega procesa oziroma da je dovoljeno le prevajanje iz italijanskih časopisov (ANŠK, 1). Slovenski tisk se ni izpostavil v protestih proti ravnanju italijanskega sodstva, a vsekakor je precej obširno povzemal novice in komentarje iz tujega tiska. Precej pozornosti je namenjal pisanju tujih kolegov, v prvi vrsti tistih iz čeških in slovaških uredništav. Ljubljanski tednik *Ponedeljek* je v članku *Evropa sodi...* beležil pisanje evropskega časopisja, v posebni kolumni pa se je posvetil odmevom pri kolegih na Češkoslovaškem. Povzel je odlomek iz dnevnika *Národní Listy*, ki je prinašal več komentarjev o podobnostih s procesom, ki je potekal leto prej v Pulju, in razlagal, da "krvoločnosti Neronovih potomcev ni potolažil puljski umor: Vladimiru Gortanu slede nove žrtve". Opozarjal je, da je bil na obeh procesih predsednik sodišča ista oseba, general Cristini, zaradi česar se ni treba čuditi smrtnim obsodbam, s katerimi se je zaključil sodni postopek. Ocenjeval je, da je "ves tržaški proces samo zoprna igra, ki naj prepriča svet o slovenskem barbarstvu, ogrožajočem rimsko civilizacijo" (*Ponedeljek*, 1). Jugoslovanski časopis *Novosti* je poudaril, da so manifestacije *Češkoslovaške solidarnosti* prekoračile meje pričakovanja in da so na Češkoslovaškem pokazali svoje simpatije v taki meri, ki bi lahko celo škodila njihovim materialnim interesom. Proti italijanski shodi in manifestacije v podporo Slovincem

in Jugoslaviji so se zvrstili v vseh večjih češkoslovaških mestih, še posebej v Brnu (*Novosti*, 1).

MEDNARODNA IN ČEŠKOSLOVAŠKA DIPLOMACIJA

Češkoslovaškega generalnega konzula Krbca ni bilo v Trstu, ko je v mestu potekal proces. Glede na precejšen odmev, ki ga je izzval dogodek, in predvsem na polemike, ki jih je sprožil v naslednjih tednih, še zlasti na Češkoslovaškem, je ob povratku v Trst diplomat podal svojo sliko. Štirinštirideset strani dolg dokument, ki ga je konzul pripravil 19. septembra 1930, vsebuje poleg njegovih pogledov tudi tiste, ki so jih zasebno izrekli nekateri tuji diplomati, prisotni v Trstu. Prvi del zapisa se ukvarja s procesom. Opisuje sodni postopek dan za dnem. Ta del ni vreden posebne analize, kajti Krbec črpa vse informacije iz italijanskega tiska, prav verjetno iz tržaškega časopisa *Il Piccolo*. Časopis je vsakodnevno podrobno poročal iz sodne dvorane in besedila so nabita s tipično režimsko retoriko.

Krbec se je tega zavedal in zapisal, da je treba v primeru tržaškega procesa upoštevati širši okvir in tudi okoliščine, ki jih je režimska politika poskušala prikriti. Na strani 29 je podčrtal, da je treba pri podrobni obravnavi procesa nujno omeniti izjave nekaterih prič, ki so bile osebno prisotne na procesu, predvsem mnenja konzulov, ki so podčrtali, da so obtoženci, skoraj brez izjeme izpadli precej žalostno in mučno. Izkazovali so pasivno obnašanje proti sodišču in proti njegovemu predsedniku Cristiniju. Stalno so ga naslavljali z vzdevki "ekscelenca" ali "vaša ekscelenca", in se med sabo obtoževali. Po Krbčevem spisu je pri tem izstopal zlasti Marušič. Edino Bidovec, je napisal konzul, je ohranjal čez ves proces miren pristop, se stalno smejal in izkazoval veliko mero cinizma. Kar pa je konzula prese-netilo, je bil Bidovčev fašistični pozdrav po zaključku zasliševanja in njegove trditve o človeškem ravnanju v zaporu ter da je vse izjave podal svobodno. Po drugi strani nadaljuje Krbec: "[Nihče ni omenil] trpljenja slovenskega in hrvaškega življa v Julijski krajini v zadnjih letih (zaprtje šol, cerkvenih zborov, uničenje tiska in prepoved branja slovenskih in hrvaških knjig, raznarodovanje otrok, razpuščanje ali fašizacija gospodarskih organizacij, nasilna italijanizacija imen, zapiranje v ječe in šikaniranje s strani uradov, psovke, posebno na račun žensk, s strani uradnih organov na Krasu zaradi neznanja italijanščine itd.), nihče izmed obtožencev se ni na glas pred sodiščem in pred forumom poslušalcev tega dotaknil" (*AMZV*, 1). Konzul se je čudil, da "niti enemu izmed njih ni padlo na misel opozoriti pred sodiščem in pred tujimi konzuli na sam začetek političnega sežiganja v Trstu in okolici z groznim požigom slovenskega hotela in kulturnega središča Balkan v Trstu leta 1920 pod vodstvom odvetnika Giunte, [...]". Zato se mu poraja sum, da so se obtoženci pustili prepričati, da bodo dobili milejše kazni, če bodo vse priznali, in omenja, da

je o tem prepričan tudi jugoslovanski konzul, ki ga je sodišče posredno postavilo na zatožno klop zaradi podpiranja terorističnih akcij. Obenem omenja, da je lokalni tisk (in za njim še vsedržavni) stalno uporabljal izraze slovanski namesto slovenski in to v besednih zvezah, kot so npr. "banda slovanskih zločincev", "slovanski teroristi", "slovanski antifašisti", "zločini slovanskega terorizma", v isti sapi pa še psovke kot "slovanski barbari" ali "polbarbarske horde, ki ogrožajo italijansko kulturo".²⁰

Po uvodnih straneh o nujnosti širše obravnave okoliščin, ki so pripeljale do procesa, se Krbec loteva opisovanja komentarjev svojih kolegov, prisotnih na procesu. Poljski generalni konzul, v tistem času doyen tujih predstavnikov v mestu, je najprej izjavil, da se procesa ne misli udeležiti tako zaradi pomanjkanja časa kot tudi zaradi tega, "ker se mu ne da gledati tako žalostne predstave". Vsekakor se je v dneh procesa dvakrat pojavil v sodni dvorani; poročal je, da so ob njem sedeli še drugi predstavniki tujih držav: francoski, angleški, ameriški, španski, brazilski, turški in madžarski konzul ter nekateri honorarni konzuli. Nemški, avstrijski in jugoslovanski generalni konzuli kot tudi romunski honorarni konzul se sodne obravnave niso udeležili, čeprav so bili v mestu prisotni.

Poleg konzula Krbca je bil odsoten tudi njegov namestnik dr. Pospišil, ki je bil takrat na dopustu. Vsekakor se je eden izmed uradnikov konzulata, ki ga konzul v dokumentu ne specifikira, udeležil procesa in poročal, da je bila "atmosfera v sodni dvorani, zlasti pri dopoldanskem zaslišanju, naravnost zadržljiva". Nato je nadaljeval, da so ob vseh trafikah v bližini sodne palače stali ali sedeli detektivi in preverjali opazke ali pripombe ljudi ob nakupu časopisov. Predvsem jugoslovanski generalni konzulat je bil ves čas pod nadzorom policijskih sil, pa tudi stavba francoskega predstavništva, ki se je nahajala v drevoredu XX. septembra, je bila zastražena; v nasprotni stavbi kinodvorane Excelsior, kjer so projekciji filmov, pa so postavili začasno stražnico fašistične milice. Poslopje češkoslovaškega konzulata, ki se je nahajalo nasproti tržaške sodne palače na ulici Coroneo, je bilo prav tako pod policijskim nadzorom, saj so bile v atriju stalno prisotne enote karabinjerjev in policijskih agentov. Krbec zaključuje ta del zapisa z ugotovitvijo, da je ves čas trajanja procesa bilo "vzdušje v mestu naravnost ledeno, povsod velik preplah, polno burnih poročil o novih bombah ipd."

Naslednji del je najbolj pomemben, ker se je konzul ukvarjal s presojami raznih tujih predstavnikov, ki so od blizu sledili procesu. Francoski generalni konzul, ki je v Trstu služboval že deset let, je menil, da so obtoženci postopali iz rodoljubnih razlogov in se jih zato ne bi

smelo obravnavati kot navadne zločince. Poudarjal je sicer, da je precej nenavadno, da niso izkoristili procesa za izražanje svojega nezadovoljstva. Morda tega niso storili zaradi strahu ali pa zaradi pomanjkanja izraznih sposobnosti. Podčrtoval je "zatiiranje slovanske manjšine s strani italijanske večine", zlasti v zadnjih letih in kljub obljubam, ki jih je Italija razglašala ob okupaciji ozemlja po prvi svetovni vojni. Ravnanje predsednika sodišča Cristinija je ocenil (z nekaterimi izjemami) za primerno in uravnovešeno, obsodba pa je bila po mnenju francoskega konzula nepotrebno ostra in nerazumljiva.

Poljski generalni konzul, bivši dolgoletni odvetnik v Rusiji in že osem let prisoten v Trstu, je menil, da so bili obtoženci nepomembni ljudje, ki so pred sodiščem "s svojim strahopetnim obnašanjem in z vzajemnim obtoževanjem" ponudili žalosten prizor. Opozoril je na njihovo neprimerno vedenje in poudaril, da se "tako ne obnašajo heroji, ki se bojujejo za najvišje narodne ideale". Na drugi strani pa je priznal, da je bil sodni postopek voden preveč "teatralno", da je bila razsodba neprimerno ostra in da so fašistične oblasti ravnale sila nespametno, saj so z ustrelitvijo štirih obtožencev naredile iz njih mučenike.

Angleški konzul je, čeprav je bil v mestu samo nekaj mesecev, po svojih trditvah dobro poznal italijanski jezik in je zato lahko podrobno sledil obravnavi na sodišču. Sodnemu postopku je prisostvoval vse dni. Menil je, da je bil proces voden zelo objektivno in da se je predsednik sodišča potrudil, da bi kazni v čim večji meri omilil. Razen odvetnika Kezicha, ki je branil Marušiča, je zatrjeval, da ostali branilci niso bili na ustrezni ravni. Obtožencev ni imel za preproste zločince, bolj za mlade navdušence, prenapeteže, "exaltes", ki so sovražili Italijo in fašiste. Navrgel je tudi, da so akcije verjetno finančno podpirali iz tujine, to se pravi iz Jugoslavije. Obsodba se mu je zdela pravična, v nobenem primeru preostra. "Italija je hotela z razsodbo zastrašiti in jasno pokazati, da v prihodnosti ne misli tolerirati podobnih akcij," je ocenil angleški diplomat. V nasprotnem primeru je menil, da bi lahko milejše obsodbe interpretirali kot znak šibkosti.

Španski konzul, ki je služboval v Trstu že devet let, je jasno povedal, da ima obtožence za navadne zločince. Enako kot poljski kolega je obsojal njihovo obnašanje med sodnim postopkom in v celoti soglašal z italijansko tezo. Nenazadnje je bil tudi prepričan, da je bil jugoslovanski konzulat vpleten v celotno zadevo.

Nato se je Krbec ukvarjal z mnenjem jugoslovanskega predstavnika, ki je bil prepričan, da je bil proces nedvomno politične narave, vnaprej pripravljen in zrežiran. Smatral ga je za "čisto komedijo". Glede obnašanja

20 O retoriki, ki sta jo fašistični tisk in režim uporabljala v dneh prvega tržaškega procesa, glej Klabjan, 2006.

obtožencev pa je bil prepričan, da so jih prevarali z obljubami, ki jih po tem niso držali. Čisto napačno pa bi bilo misliti, da bodo teroristične akcije prenehale. Odločno je zavračal trditve o vpletenosti jugoslovanskega konzulata v tihotapljenje protirežimskih letakov čez mejo. Zatrjeval je, da obtoženci niso potrebovali konzularnega kurirja za prenos letakov, če jim je uspelo pripeljati s seboj bombe in prepovedano časopisje.

Po pregledu tiska in mnenj drugih konzulov je tudi češkoslovaški funkcionar podal svoje poglede na tržaški proces. Ocenil je, da so se obtoženci spustili v dejavnosti, ki jih nobena država ne bi dopustila svojim državljanom, manjšinskim ali večinskim. Priznali so svojo krivdo in javno povedali, da so izjave podali prostovoljno. Torej je končna ocena, ki izhaja iz dokumenta, precej jasna: za to, kar so bili obtoženi, bi bili tudi v katerikoli drugi državi nedvomno obsojeni. Sodišče je sicer ravnalo precej ostro, ne pa proti zakonu, saj je posebno sodišče predvidevalo za take obtožbe tudi smrtno kazen. Razlika je morda le v tem, je zapisal Krbec, da bi drugje ravnali drugače in bi se sodstvo namesto smrtnih obsodb, zlasti glede na mlada leta obtožencev, verjetno odločilo za večletno zaporno kazen. Tudi on, kot nekateri drugi kolegi, je bil zelo skeptičen glede Mussolinijevega vedenja, ki je proces izkoristil za izkazovanje moči; menil je, da so italijanske oblasti z ustrelitvijo glavnih obtožencev naredile iz njih mučenike ter tako precej škodile lastnim interesom in ugledu države v svetu.²¹

"Veliko se je govorilo," nadaljuje še Krbec, "da kralju ni bila predložena prošnja za pomilostitev. Drugje je zbudila odpor hitra uresničitev rabsodbe. Smatram obe [okolščini] za obrobni". Obenem piše o neprimernem, nečednem (*nehezky*) obnašanju obtožencev, ki so krivili drug drugega in niso izkoristili možnosti, da bi javno obsodili italijansko politiko proti slovanskim manjšinam, kar bi lahko bila njihova najboljša obramba. Menil je, da so jim bile v priporu dane v tem smislu določene obljube. V zameno za molk v zvezi s fašistično politiko do slovenskega prebivalstva Julijske krajine so po Krbčevih ocenah dobili zagotovila, da bodo dobili miljeje kazni. Prepričan je bil, da je tudi večmesečno ujetništvo s pogostimi zasliševanji zelo oslabilo njihov začetni odpor. Vsekakor je ocenjeval, da v primeru obtožencev "ni šlo za trdne značaje". Kajti "če so bili res prepričani, da njihove akcije služijo svojemu narodu, bi to morali jasno povedati".

Milica Kacin Wohinz je v svojem delu o ilegalnem delovanju tajnih organizacij v dvajsetih in tridesetih letih glede procesa kot možnosti za vsesplošno obtožbo režima pred javnostjo zapisala, da je Valenčič predlagal sojetnikom, naj bi obtoženci molčali ves čas procesa in tako izkazali svoj protest, ampak večina se je strinjala, da "bo sodna dvorana priložnost za javno obtožbo režima glede ravnanja z narodno manjšino. Te priložnosti pa obtoženci niso dobili, ker je zaslišanje osemnajsterice trajalo vsega šest ur, kar je bilo v povprečju dvajset minut na obtoženega, dejansko pa še mnogo manj, če se upošteva čas za postavljanje vprašanj. Odgovori so baje bili le pritrdilni ali nikalni in tisti, ki so se pripravili na posebne izjave, obtežilne za režim, niso prišli do besede. [...] Obtoženci so mnoge obtožbe zanikali pa tudi obremenjevali drug drugega, predvsem pa pobegle. Časopis Istra je temu opisu dodal, da so po tem, ko je bilo vse razkrito, zavestno priznali in se zavestno žrtvovali, da bi svet izvedel, kako se godi Slovonom v Italiji (Kacin Wohinz, 1990, 299).

Češkoslovaški generalni konzul je v svojem elaboratu nadaljeval, da mnenje o procesu ne bi bilo popolno in pravično, če se ne bi poglobili v italijansko manjšinsko politiko. Omenil je vse italijanske raznarodovalne ukrepe, ki so prizadeli Slovence in Hrvate.²² Zanimivo je, da je Krbec uporabil pri opisu nasilnih akcij, ki so jih zakrivali italijanski nacionalisti in fašisti, izraz teroristično početje. Zato, je zapisal v naslednjem odstavku, čeprav ne gre opravičevati metod, ki so jih obtoženci uporabljali, da bi opozorili na stanje Slovencev in Hrvatov, je "treba nujno priznati, da v primeru svobodnejšega režima v odnosu do manjšin zelo verjetno ne bi bilo prišlo do takih dejanj".

Nato se je konzul posvečal tudi obravnavi polemike, ki ga je proces izzval zlasti v češkem in slovaškem tisku. Komentiral je, da način pisanja nekaterih češkoslovaških časopisov res ni bil v soglasju z vsedržavnimi interesi. Uporabljali so novice iz jugoslovanskih virov, ki jih je konzul smatral za popolnoma neresnične, kot npr. o tajnosti sodne obravnave, o samomoru Valenčičevega očeta in da je mati nekega drugega obtoženca ponorela. Pisanje tiska je nedvomno pogojevalo odnose na meddržavni ravni.

Po konzulovem mnenju so se tako dodatno ohladili odnosi med Italijo in Češkoslovaško, "kar ni koristilo niti jugoslovanski manjšini niti Jugoslaviji in še najmanj Češkoslovaški". Nadaljeval je, da češkoslovaško razbur-

21 "Po mojem mnenju bi to bilo bolj modro tudi z gledišča italijanskih interesov, ne pa delati iz njih mučenike in tako dražiti slovansko prebivalstvo v Italiji in izven nje. Številni primeri iz zgodovine drugih zatiranih narodov govorijo o tem. [...] Šele prihodnost bo pokazala, če je bila taka odločitev pravilna ali ne; v vsakem primeru bodo odgovornost in posledice nosili ti, ki so tako odločili" (AMZV, 1).

22 "Italijani tudi pozabljajo, kakšnih terorističnih akcij so se sami posluževali v prvih povojnih letih proti mestni manjšini (požig hotela Balkan, uničenje redakcije Edinosti itd.), ne da bi bili krivci kdajkoli obsojeni. Nasprotno se ta početja vse do danes hvalijo. Italija se dela, kot da ne bi razumela" (AMZV, 1).

jenje lahko pojasnimo kot reakcijo na pisanje nekaterih italijanskih listov, ki so v dneh procesa postavljali na eno stran latinsko civilizacijo in na drugo slovansko barbarstvo. Čeprav je v člankih italijanskih časopisov slovanstvo mišljeno in namenjeno zlasti Slovencem in Hrvatom, je "njihovo pisanje, tako kot češkoslovaško, neopravičljivo".

Glede na mednarodno politično sceno, za katero je bila Francija zaščitnica Male antante, je zanimivo podčrtati, je še pisal konzul, da se je v redakciji tržaškega *Il Piccolo* širilo mnenje, da je iz Pariza prišel ukaz, naj se jugoslovanski tisk v zadevi tržaškega procesa ne izpostavlja preveč, njegovo nalogo pa so poverili Češkoslovaški. Tako si lahko po konzulovem poročanju razlagamo relativno umirjenost jugoslovanskih časopisov in na drugi strani pozornost, ki so procesu namenjali na Češkoslovaškem.

PROTESTI IN MANIFESTACIJE

Pisanju so sledila tudi konkretna dejanja. V Bratislavi so se odločili za zbiranje prispevkov, da bi v spomin štirih ustreljenih postavili spominsko ploščo. Večerna izdaja dnevnika *České Slovo* je poudarila, da je po začetnem pozivu zbiranje denarja potekalo zelo uspešno in da je bila vsota že precej visoka (ČS, 2). Obenem so bile v tistih dneh sklicane manifestacije v vseh večjih čeških in slovaških mestih. *Slovenský Denník* je 19. septembra na prvi strani, pod zgovornim člankom *Koga streljajo pod Opčinami (Koho to strielajú pod Opčino)*, pozival bralce, naj se udeležijo manifestacije v veliki dvorani bratislavske Redute (SD, 1). Oblasti so na pritisk italijanskega konzula Palmierija shod prepovedale, a množica se je vseeno zbrala sredi slovaške prestolnice in uprizorila manifestacijo pred jugoslovanskim predstavništvom. Tudi italijanski veleposlanik v Pragi Pedrazzi je ostro protestiral pri češkoslovaškem zunanjem ministrstvu. V odsotnosti zunanjega ministra Beneša, ki se je takrat mudil v Ženevi, ga je sprejel namestnik Kamil Krofta, ki se je nekoliko polemično skliceval na dejstvo, da ne more vplivati na pisanje češkoslovaškega časopisja, kajti v državi velja svoboda tiska.

Številni politični voditelji in organizacije ter stranke so bolj ali manj ostro obsodile ravnanje posebnega sodišča v Trstu. Polemike so odjeknile tudi v praškem parlamentu z interpelacijami opozicijskih strank na račun ravnanja vlade. Zanimivo je, da so protesti prišli večinoma iz tistih vrst, desničarskih, ki so do takrat z zanimanjem in nemalokrat z odobravanjem sledile Mussolinijevi politiki. Poslanec narodnih socialistov Papejdil je v imenu češkoslovaških legionarjev smatral "potrebno izraziti simpatije za slovanske brate". Precej političnih strank tako vladnih kot opozicijskih je v dneh po procesu nameravalo prirediti protestne manifestacije: komunisti so se hoteli zbrati na Vaclavskem trgu, skrajno desničarska in nacionalistična Národní liga v narodnem

domu na Smichovu, narodni socialisti v narodnem domu v četrti Vinohrady, a vse manifestacije so bile s strani policijskih organov prepovedane, tako da je večerna izdaja *Národních Listov* izšla na prvi strani z naslovom *V slovanski Pragi se ne sme govoriti o zatiranju Slovanov v Italiji! (Ve slovanské Praze se nesmí mluvit o útisku Slovanů v Italii!)*. Glasilo narodnih socialistov *Česke slovo* se je tudi zgražalo nad ravnanjem policijskih oblasti, ki so prepovedale shod sredi Prage na Štřeleckem ostrovu (NA, 1). V nekaterih primerih je uspelo voditeljem sklicati shod kljub prepovedi oblasti, tako da so najavili zborovanje s spremenjeno vsebino. Ni mogoče zagotovo vedeti, v kolikšni meri so na teh sestankih, na katerih se je po poročilih oblasti zbralo nad tisoč ljudi, spregovorili o stanju "Slovanov v Italiji", a po poročilih iz časopisja lahko sklepamo, da je bila tematika vsekakor prisotna.

Med tistimi organizacijami, ki so se najbolj angažirale pri prirejanju protestnih shodov, je bila nedvomno Češkoslovaško-jugoslovanska liga. Liga je imela za sabo že večletno tradicijo sodelovanja in je bila med najaktivnejšimi akterji dobrih odnosov med državama. Na svoji redni seji 23. septembra 1930 je osrednji odbor praške Lige v zvezi z dogodki v Trstu izdal tudi posebno resolucijo, v kateri je "konstatovao da su poslednji događaji bili podstrekom spontane manifestacije čehoslovačko-jugoslovenske solidarnosti" (*Československo-jugoslovenská revue*, 1, 95). V resoluciji je Liga spominjala na zavzetost čeških politikov za italijansko univerzo v Innsbrucku v času habsburške monarhije, na ogorčenje za Oberdankov umor med češkim prebivalstvom in na skupen boj v prvi svetovni vojni. Izražala je prepričanje, da napadi na "slovanski narod" niso prihajali iz duše italijanskega naroda, ki se prepozna v Mazziniju, Cavourju in Garibaldiju, zaradi česar je toliko bolj obsojala pisanje italijanskega tiska, ki je poniževalo dostojanstvo tako jugoslovanskega kot češkoslovaškega naroda. Resolucija se je zaključila s sporočilom, da so sklepe o manifestiranju češkoslovaško-jugoslovanske solidarnosti sprejele tudi sekcije lige v Bratislavi, Plzňu, Příbramu, Pardubicah in Brnu. Liga je celo predlagala bojkot italijanskega blaga in letovišč, kar je še dodatno razkačilo italijanski tisk.

Celo Národní Obec Fašistická, skrajno desničarska stranka, ki se je odprto sklicevala na italijanski fašizem, je sklicala shod z naslovom *Proti italskému teroru vůči bratrům Jihoslovanům*. Iz svojega imena naj bi celo izločila izraz *fašistična*, da bi podčrtala svoje neodobravanje (Cocceani, 1933, 28).

Edini predstavnik češkoslovaške vlade, ki je odkrito izrazil svojo solidarnost in podporo "jugoslovanski manjšini", je bil obrambni minister, član agrarne stranke Karel Viškovský, ki je v javnem govoru poudaril, da bo Češkoslovaška vedno stala ob strani "jugoslovanskim narodom". Oblasti pa so kmalu prepovedale kakršnokoli množično izražanje solidarnosti Slovencem in Hrvatom,

Sl. 1: Mussolini na govorniškem odru v Trstu 18. septembra 1938 (Marini, 1999, 35).

Fig. 1: Mussolini on the speaker's platform in Trieste, on 18th September 1938 (Marini, 1999, 35).

prekinile pa so tudi zbiranje denarja za postavitve spominske plošče v Bratislavi.

Novica o ustrelitvi štirih obsojencev je povzročila tudi nasilna dejanja. Skupina mladeničev je v noči z 12. na 13. september s kamenjem napadla praško italijansko ambasado, ki se nahaja v središčni četrti Malá strana. Razbili so nekaj oken in se nato porazgubili. Policijska patrulja, ki je stražila poslopje, odkar so se v tisku začele pojavljati novice o ustrelitvi v Bazovici, je posegla in tri izmed njih tudi zaprla. Vsi trije so bili mladi komunistični simpatizerji iz delavske četrti Žižkov, ki so priznali, da so napad izvedli iz protesta proti usmrtitvi štirih Slovencev (NA, 2). Dogodek je bil osamljena akcija, ki ni bila zrežirana znotraj stranke ali kake druge organizacije, in razen v časopisju ni imela posebno hudih po-

sledic za storilce.

V tistih tednih je napetost med italijanskim in češkoslovaškim tiskom dosegla tako raven, tudi v mednarodnem merilu, da je *Berliner Börsen-Courier* lahko upravičeno pisal o "češkoslovaško-italijanski mali vojni", *Tschechisch-italienischer Kleinkrieg*. Nemški časopis je izpostavil, da je usmrtitev štirih Slovencev v Trstu vzbudila pri Čehih občutke slovanske vzajemnosti, in poudarjal, da je solidarnost razumljiva, kajti "usoda Slovencev v Italiji je prav malo različna od Nemcev na Južnem Tirolskem [...]" (BB, 1). Tudi *Národní Listy* so s svojih nacionalističnih pozicij uporabili spore na italijansko-jugoslovanski meji za primerjavo z izkušnjami, ki so jih imeli Čehi z Nemci. Zapisali so, da vsekakor ne morejo simpatizirati s "fašistično raznarodovalno politiko na južnem Tirolskem, čeprav ne gojijo posebnih simpatij do Nemcev".

O češkoslovaško-italijanski krizi v tednih, ki so sledili tržaškemu procesu, je poročal tudi nemški predstavnik v Pragi Holzhausen. Navajal je Pedrazzijevo obisk pri Krofti, masovne manifestacije v imenu slovanske solidarnosti, napad na italijansko ambasado in sledil časopisnim polemikam. Citiral je članek iz vladnega časopisa *Právo Lidu*, v katerem so bile številne pritožbe na račun Mussolinijeve politike v zvezi s Češkoslovaško (AA, 1).

Čeprav so si želele češkoslovaške oblasti postopoma omejiti polemike, je tržaški proces vzbudil precejšnje ogorčenje tudi drugod. V prvi vrsti v Združenih državah Amerike, kjer je živelo veliko število slovenskih izseljencev. *Jugoslovanski Sokol* iz Los Angelesa v Kaliforniji je 1. oktobra 1930 izdal resolucijo, v kateri je protestiral proti ustrelitvi štirih Slovencev in proti italijanski politiki "drang nach Balkans" (AA, 2).²³ V Clevelandu, ameriškem mestu, kjer je živelo največje število Slovencev, je *Liga za obrambo jugoslovanske manjšine* (League for the Defense of the Yugoslav Minority) pripravila memorandum, s katerim je apelirala na številne državnike, naj se zavzamejo za usodo Jugoslovancev v Italiji, ki so "brez krivde podvrženi najbolj krutim in samovoljnim persekucijam" (AA, 3). Memorandum so sestavili "ameriški Jugoslovani", ki so se 28. septembra 1930 zbrali na protestnem zborovanju v slovenskem Narodnem domu v Clevelandu, in v njem zahtevali popolno svobodo za "jugoslovanske brate v Italiji". V petnajst strani dolgem spisu je prikazano stanje Slovencev in Hrvatov od konca prve svetovne vojne do ustrelitve blizu Bazovice. Prvi podpisnik je bil predsednik organizacije Rudolf Perdan, v naslednjih mesecih pa je organizacija poslala memorandum številnim državnikom, tudi češkoslovaškemu predsedniku Masaryku (AÚTGM, 1).

23 Dokument je pisan v angleškem jeziku, le citirani izraz je v nemščini.

Kar zasluži še posebno omembo, je, da je tudi v ZDA prišlo do solidarnostnih pozivov s strani Čehov in Slovakov. 12. oktobra 1930 so se v mestu Milwaukee zbrale na javnem zborovanju številne organizacije, ki so predstavljale tamkajšnje "ameriške državljane, slovanske krvi" (AA, 4). Ti so v resoluciji protestirali proti ravnanju fašistov in izražali upanje v izboljšanje "obžalovanja vrednega stanja". Podpisanih je več kot štirideset društev in organizacij, od katerih so večinoma slovenske, a med njimi je mogoče najti tudi precej slovaških oziroma čeških. Med temi so npr. Slovenska Liga v Amerike, Slovensky politicky klub, Kadety sv. Jozefa, Slovensky Robotnický Spolok, Živena, dve organizaciji z imenom Slovensky Kat. Sokol, dve z imenom Narodny Slovensky Spolok in tri s poimenovanjem K. S. Jednota.

Protestne resolucije niso vplivale na stanje Slovencev v Italiji in časopisne polemike so se po nekaj tednih umirile. Proces in ustrelitev štirih mladeničev "jugoslovanske narodnosti" nista sprožila vojne med Italijo in Jugoslavijo, kot so nekateri časniki napovedovali. Urad-

na češkoslovaška politika z zunanjim ministrom Benešem se je le opravičila Italiji za pisanje domačega tiska, a čeprav se je na ravni mednarodnih diplomatskih odnosov vzdušje precej umirilo, so bile zamere še vedno prisotne.

Italija je v naslednjih letih vedno manj tolerirala češkoslovaško zunanjepolitično držo. Vprašanje Sudetov in češkoslovaško-nemški spori so bili na dnevnem redu. Evropa je nevarno drsela novi vojni naproti. Mussolini je v svojem tržaškem govoru sredi septembra 1938, za katerega je v mednarodni diplomaciji veljalo precejšnje zanimanje, predlagal plebiscit za sporno ozemlje in se postavljaj za branilca evropskega miru (DDI, 1). V isti sapi pa je še nadaljeval, da v primeru vojne Italija ne bi bila na strani Češkoslovaške (Susmel, 1959, 146). Le par dni kasneje je v Münchnu italijanski glavar s privoljenjem Anglije in Francije Hitlerju izročil pokrajino Sudetov, kar je pomenilo prvo razkosanje srednjeevropske republike in uvod v drugi svetovni spopad.

"THE LITTLE WAR BETWEEN ITALY AND CZECHOSLOVAKIA". THE INTERNATIONAL EXTENT OF *THE FIRST TRIAL OF TRIESTE* AND THE REACTIONS IN CZECHOSLOVAKIA

Borut KLABJAN

University of Primorska, Science and Reserach Centre of Koper, Institute for Historical Studies, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

SUMMARY

The article presents the less known side of the First Trial of Trieste, undoubtedly one of the milestones in the history of Slovenes and Croatians in the Venezia Giulia region of that time. The execution of four Slovenes who had resorted to violence in resisting Fascist politics and were consequently sentenced to death by shooting, reverberated in the international public as well. Mussolini wanted to have done with the defendants completely; but not only that, the sensationalism of the trial had another, wider significance for the Italian duce – his aim was to use the trial process to demonstrate the solidity of his regime. Such behaviour already hinted at more aggressive and unconcealed imperialistic politics of Italy in the Danube-Balkans area that would start taking its final shape in the 1930s.

The illegal activities of the defendants have been treated by many historians already, and the trial itself has been the subject of various thorough studies so far; therefore, the present study chooses to lend special attention to the international extent of the trial, it being one of the events that had the strongest repercussions within the Yugoslav-Italian disputes in the period between the two world wars. In those weeks of 1930, the trial was covered by numerous newspapers. Since the process and especially the verdict made the greatest stir in Czechoslovakia, the study takes a more thorough look at the events taking place in and the opinions coming from this country. A large majority of the press manifestly condemned the Italian regime, taking the side of the "Yugoslav minority," and the public, under the influence of the press, assumed a similar standpoint. Demonstrations and protests took place. Official politics, on the other hand, were more composed: Czechoslovak diplomacy, led by Beneš, apologized to the Italian government and within a few weeks silenced the anti-Italian campaign.

In addition to numerous newspaper articles mentioned in the study, the information on the evaluation of the official politics is undoubtedly of the greatest interest. In his own report, the Czechoslovak Consul to Trieste, Krbec, related the reports by all the other diplomats present at the Trial as well. The death verdict gave rise to protests and

demonstrations throughout Czechoslovakia, and the Slovenes also received support from the United States of America, especially in the form of memoranda.

The newspaper campaign ended after a few weeks, but the grudges between the two states remained. This is partly evident from Mussolini's bearing in the following years, and when in 1938, along with western democracies, he consented to the takeover of the Czechoslovak border areas by Hitler's Germany.

Key words: the First Trial of Trieste, Czechoslovakia, Italy, Fascism, Trieste, Primorska, Slovenes in Italy, international public, international politics

VIRI IN LITERATURA

- AA, 1** – Auswärtiges Amt (AA), Politisches Archiv (PA), R72803, Nr. A. III. 1. b. Nr. 15. Prag, 12. September 1930.
- AA, 2** – AA, PA, R72804, Nr. 237. Washington, D. C., 10. Februar 1931.
- AA, 3** – AA, PA, R72804, Nr. 1088. Washington, 26. Juni 1931.
- AA, 4** – AA, PA, R72804, Nr. 1909. Washington, D. C., 5. Dezember 1930.
- AMZV, 1** – Archív ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Zastupitelský Úrad Jugoslavie – Generalni konzulat Terst (ZU Jugoslavie – GK Terst), Karton 32, Politicke zpravy 1930, Dok. Št. 229/30, 19. 9. 1930.
- ANŠK, 1** – Arhiv Narodne in študijske knjižnice v Trstu – odsek za zgodovino (ANŠK), Karton I, Tržaški proces, Fasc. 3, mapa 3.
- AÚTGM, 1** – Archív Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), Fond TGM, R. Jugoslavie, 511.
- DDI, 1** – Documenti diplomatici italiani (DDI), 8. serija (1935–1939), 10. zvezek, dok. 70, str. 62.
- NA, 1** – Národní Archív (NA), Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1921–1930, (PP 1921–1930), Sign. T 11/30.
- NA, 2** – NA, Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207 (PZÚ-207), Karton 349, Sign. 207-349-7.
- BB, 1** – Berliner Börsen-Courier, 18. 9. 1930.
- Czas, 1** – Czas, 7. 9. 1930.
- Československo-jugoslavenská revue, 1** – Československo-jugoslavenská revue, I (1930), 2.
- ČS, 1** – Česke Slovo, 29. 7. 1926.
- ČS, 2** – Česke Slovo, 10. 9. 1930.
- DH, 1** – Daily Herald, 5. 9. 1930.
- DT, 1** – The Daily Telegraph, 10. 9. 1930.
- EN, 1** – L'Ére Nouvelle, 2. 4. 1930.
- EN, 2** – L'Ére Nouvelle, 11. 4. 1930.
- EN, 3** – L'Ére Nouvelle, 13. 4. 1930.
- EN, 4** – L'Ére Nouvelle, 25. 4. 1930.
- EN, 5** – L'Ére Nouvelle, b.d. 4. 1930.
- LL, 1** – Lidove Listy, 5. 9. 1930.
- LP, 1** – Le Populaire, 4. 9. 1930.
- LP, 2** – Le Populaire, 7. 9. 1930.
- MG, 1** – Manchester Guardian, 5. 9. 1930.
- MG, 2** – Manchester Guardian, 8. 9. 1930.
- MG, 3** – Manchester Guardian, 9. 9. 1930.
- NC, 1** – The News Chronicle, 8. 9. 1930.
- NL, 1** – Narodni Listy, 27. 8. 1930.
- Novosti, 1** – Novosti, 21. 9. 1930.
- NV, 1** – Novy Večernik, 10. 9. 1930.
- Ouvre, 1** – Ouvre, 1. 9. 1930.
- Ouvre, 2** – Ouvre, 6. 9. 1930.
- PL, 1** – Pravo Lidu, 18. 7. 1926.
- Ponedeljek, 1** – Ponedeljek, 9. 9. 1930.
- Reforma, 1** – Reforma, 4. 9. 1930.
- SD, 1** – Slovenský Dennik, 19. 9. 1930.
- SN, 1** – Slovenski narod, 9. 9. 1930.
- SN, 2** – Slovenski narod, 12. 9. 1930.
- SN, 3** – Slovenski narod, 13. 9. 1930.
- SP, 1** – Slovenská Politika, 8. 9. 1930.
- Venkov, 1** – Venkov, 8. 9. 1930.
- Ádám, M. (1993):** The little entente and Europe 1920–1929. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Apih, E. (1966):** Italia. Fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918–1943). Bari, Laterza.
- Aula IV, (1976):** Aula IV. Tutti i processi del Tribunale Speciale fascista. Milano, La Pietra.
- Bajc, G. (2004):** Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004. Knjižnica Annales Majora. Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2005):** Josip Vilfan. Knjižnica Annales 44. Koper, Založba Annales.
- Bazovica, (1970):** Bazovica: 6. IX. 1930–6. IX. 1970. Trst, ZTT.
- Berend, I., Ranki, G. (1978):** Lo sviluppo economico nell'Europa centro-orientale nel 19. e nel 20. secolo. Bologna, Il Mulino.
- Caccamo, F. (2000):** L'Italia e la "Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920). Milano – Trento, Luni editrice.

- Canosa, R. (2002):** La voce del duce. L'agenzia Stefani: l'arma segreta di Mussolini. Milano, Arnoldo Mondadori.
- Coceani, B. (1933):** Il fascismo nel mondo. Rocca S. Casciano, L. Cappelli.
- Čermelj, L. (1965):** Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana, Slovenska matica.
- Čermelj, L. (1969):** Spomini na moja tržaška leta. Ljubljana, Slovenska matica.
- Dejmek, J., Kolář, F. (2004):** Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920–1921. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav Akademie věd ČR.
- Dejmek, J., Kolář, F. (2001):** Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav Akademie věd ČR.
- Ferenčuhová, B. (1999):** Milan Rastislav Štefánik: astro-nome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne. Bratislava, Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej východnej Európy.
- Fejtő, F. (1990):** Requiem per un impero defunto. La dissoluzione del mondo austro-ungarico. Milano, Mondadori.
- Gatterer, C. (1994):** In lotta contro Roma. Cittadini, minoranze e autonomie in Italia. Bolzano, Praxis 3.
- Goričar, J. (1931):** Bazovica – 6. IX. 1930 – Odmevi tržaškega procesa v inozemskem časopisju. Maribor, H. Sax.
- Hovi, K. (1975):** Cordon sanitaire or barrière de l'est? The emergence of the New French Eastern European alliance policy, 1917–1919. Turku, Turun Yliopisto.
- Hovi, K. (1984):** Alliance de revers: stabilization of France's alliance policies in East Central Europe, 1919–1921. Turku, Turun Yliopisto.
- Hronský, M. (2002):** Talianska vojenská misia v začiatkoch ČSR. História, II, 3. Budapešť, 19–21.
- Husa, V. (1967):** Zgodovina Čechov in Slovakov. Ljubljana, DZS.
- Jordache, N. (1977):** Le petite entente et l'Europe. Genève, Inst. Univ. De Hautes Études Internationales.
- Jančík, D. (1999):** Třetí říše a rozklad Malé dohody: hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939. Praha, Karolinum.
- Kacin Wohinz, M. (1980):** Bazovica. Pred 50 leti je bil v Trstu proces proti narodnorevolucionarni organizaciji Slovencev. Delo – Sobotna priloga, 30. 8.–20. 9. 1980.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935. Koper, Lipa.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Karník, Z. (2000-2003):** České země v éře První republiky 1918-1938, I, II, III. Praha, Libri.
- Kautský, E. K. (2004):** Kauza Štefánik: legendy, fakty a otázky okolo vzniku Česko-Slovenské republiky. Martin, Matica slovenská.
- Kersič-Svetel, M. (1996):** Češko-slovenski stiki med svetovnjima vojnama. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Klabjan, B. (2006):** Slavic terrorists. Fascist propaganda and the perception of the slovene and croatian minorities in Italy. [Http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW%20%208%20Papers/Klabjan_paper.pdf](http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW%20%208%20Papers/Klabjan_paper.pdf), 27. 3. 2006.
- Klimek, A. (1989):** Jak se dělal mír roku 1919: Československo na konferenci ve Versailles. Praha, Melantrich.
- Komjathy, A. T. (1976):** The crises of France's East Central European Diplomacy. East European Monographs. New York, Columbia University Press.
- Kováč, D. (1996):** Milan Rastislav Štefánik. Budmerice, Rak.
- Kubů, E., Pátek, J. (2000):** Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. Praha, Karolinum.
- Lacina, V. (1990):** Formování československé ekonomiky 1918–1923. Praha, Academia.
- Lacina, V., Pátek, J. (1995):** Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3. Období první Československé republiky a německé okupace 1918–1945. Praha, Karolinum.
- Leoncini, F. (1978):** Italia e Cecoslovachia 1919–1939. Rivista di studi politici internazionali, XLV, 3. Firenze, 357–372.
- Lipták, L. (2000):** Slovensko v 20. storočí. Bratislava, Kalligram.
- Masaryk, T. G. (1920):** Nová Evropa. Stanovisko slovenské. Praha, Dubský.
- Macmillan, M. (2003):** Paris 1919. Six months that changed the world. New York, Random House trade paperback ed.
- Mannová, E. (2005):** Slovaška zgodovina. Ljubljana, Slovenska matica.
- Marini, E. (1999):** Il Duce a Trieste. Trieste, Edizioni Luglio.
- Marušič, B. (1996):** Venezia Giulia. V: Rajšp V. et al.: Grafenauerjev zbornik. SAZU, ZRC SAZU, Filozofska fakulteta, Pedagoška akademija. Ljubljana – Maribor, 625–634.
- Olivová, V. (2000):** Dějiny první republiky. Praha, Karolinum.
- Pahor, M. (2004):** Il fascismo e il martirio delle minoranze – Fašizem in zatiranje manjšin. Trst/Trieste, ZTT – Mladika.
- Paulová, M. (1968):** Tajný výbor [MAFFIE] a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918. Praha, Academia.
- Pelikan, E. (2005):** Josip Vilfan v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925–1938. V: Bajc, G. (ed.): Josip Vilfan. Knjižnica Annales 44. Koper, Založba Annales.
- Pirjevec, J. (1981a):** Pagine di storia dell'antifascismo sloveno. I fucilati di Basovizza del settembre del '30. Qualestoria, IX, 1. Trieste, 45–60.

- Pirjevec, J. (1981b):** Bazovica 1930. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 21. Ljubljana, 157–166.
- Pirjevec, J. (1988–89):** Basovizza 1930. Quaderni, IX. Rovigno, 35–47.
- Pahor, M. (1979):** Bazovica 1930–1980. V: Jadranski koledar za leto 1980. Trst, ZTT.
- Ránki, G. (1983):** Economy and foreign policy. The struggle of the great powers for hegemony in the Danube Valley 1919–1939. East European Monographs. New York, Columbia University Press.
- Romano, S. F. (1968):** Trieste. Ottobre–Novembre 1918. Raccolta di documenti del tempo. Parte II. Milano, All'Insegna del pesce d'oro.
- Rychlík, J. (1997):** Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914–1945. Bratislava, Academic electronic press.
- Sardoč, D. (1983):** Tigrova sled. Trst – Koper, ZTT – Lipa.
- Santoro, S. (2005):** L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918–1943. Milano, F. Angeli.
- Sládek, Z. (2000):** Malá dohoda 1919–1939. Praha, Karolinum.
- Susmel, E. in D. (1959):** Opera omnia di Benito Mussolini. Dal viaggio in Germania all'intervento dell'Italia nella seconda guerra mondiale (1 ottobre 1937–10 giugno 1940). XXIX. Firenze, La Fenice.
- Škrap, M. (1971):** Uporna mladina. Trst, Zaliv.
- Španger, V. (1986):** Bazoviški spomenik. Trst, Hranilnica in posojilnica.
- Teichova, A. (1994):** Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938. Praha, Karolinum.
- Teichova, A. (1997):** Central Europe in the twentieth century: an economic history perspective. Aldershot, Hants, England; Scolar Press, Brookfield, Vt., USA, Ashgate Pub. Co.
- Valenta, J., Voráček, E., Harna, J. (1999):** Osudy demokracie ve střední Evropě. I, II. Praha, Historický ústav Akademie věd ČR.
- Valiani, L. (1966):** La dissoluzione dell'Austria–Ungheria. Milano, Il Saggiatore.
- Vanku, M. (1969):** Mala Antanta: 1920–1938. Titovo Užice, Dimitrije Tucović.
- Zeman, Z. (1961):** The break-up of the Habsburg empire 1914–1918. New York – Toronto, Oxford university press.
- Žerjal, D. (1990):** Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Trst, ZTT.